

Arjen löytäminen, arjen piiloutuminen

Michel de Certeau: Arkipäivän kekseliäisyys 1: Tekemisen tavat. (L'Invention du quotidien 1: Arts de faire, 1990.)

Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: niin & näin -kirjat, 2013, 305 s. ISBN 978-952-5503-69-2

Michel de Certeau, Luce Giard & Pierre Mayol: Arkipäivän kekseliäisyys 2: Asuminen, ruuanlaitto. (L'Invention du quotidien 2: Habiter, cuisiner, 1990.) Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: niin & näin -kirjat, 2013, 332 s. ISBN 978-952-5503-74-6

Nykyään ”laadulliseksi” nimettyjä haastattelu- ja havaintomenetelmiä on käytetty yhtäjaksoisesti sosiologiassa koko sen historian ajan. On kuitenkin ollut vaiheita, jolloin näiden merkitystä on alan julkisuudessa pidetty vähäisenä. Tällainen tilanne vallitsi 1970-luvulla. Niinpä yksi syy esimerkiksi Birminghamin koulukunnan kulttuurintutkimuksen ja Pierre Bourdieun töiden tuntumiseen jännittävältä oli se, että ne toivat esiin aineistoja ja kysymyksenasetteluja, jotka eivät olleet itsestään selvimpiä. Sosiologinen ”kenttätyö” tuntui tuoreelta. Tähän saumaan osuivat myös

Michel de Certeau'n tutkimusohjelma *Arkipäivän kekseliäisyys* sekä sen toisena osana julkaistu kaksi tapaustutkimusta koonnut raportti. Kumpikin julkaistiin alun perin vuonna 1980.

Arkipäivän kekseliäisyyden kansainvälinen menestys alkoi, kun sen ensimmäinen osa ilmestyi englanniksi vuonna 1984. Tuolloin Certeau opetti Kaliforniassa. Kenttätöistä irrotettuun *Practice of everyday life* -kirjaan alettiin seuraavina vuosina viitata runsaasti erityisesti kulttuurintutkimuksellisissa yhteyksissä, niin tarkasteltaessa viestinnän tai kuluttamisen arkea kuin kaupunkitilan käyttöäkin. Kuten usein käy, sisällöllisesti rikkaasta ja monipuolisuudessaan vaikeasti hallittavasta teoksesta tuli melko yksinkertaisten väitteiden viite. Ensin oltiin innostuneita siitä, että ”pieni ihminen on kekseliäs”. Kun tällaiseen väitteeseen pian kyllästytettiin, alkoivat kirjoittajat pyrkiä erontekeemiseen juuri Certeau'n tekstiä vasten: ”ei pidä romantisoida arkista kekseliäisyyttä ja vastustamiskykyä”.

Teoksen vastaanotto Certeau'n kotimaassa on poikennut angloamerikkalaisesta. Kumpikin osa on julkaistu Ranskassa uudestaan taskukirjana vuonna 1990. Ne ovat saaneet pienen klassikon aseman: kirjoja on pidetty opiskelijoille ja tutkijoille

hyödyllisenä luettavana, jonka monista ajatuksista on lupa ammentaa – mutta itse kirjoihin ei ole pakko viitata. Koska niihin ei missään vaiheessa ole suhtauduttu intohimoisesti, niitä ei ole myöskään tarvinnut unohtaa. Niinpä kun keväällä 2014 Pariisissa kaivosalan korkeakoulussa tieteen ja teknologian tutkijat opettavat insinööreille sosiologian alkeita, on luonteva pitää myös Certeautta esillä. Hän avaa näkökulman siihen, miksi ja miten tavallisten ihmisten arki pakenee suunnittelijoiden hallintapyrkimyksiä.

Certeau itse ei ollut varsinaisesti sosiologi. Vuonna 1925 syntynyt ja 1986 kuollut monipuolisesti oppinut herra oli akateemiselta taustaltaan jesuiitta. Hänen merkittävimmät tutkimuksensa olivat historiallisia, mutta hänen monenlaisiin yhteyksiinsä kuului myös esimerkiksi osallistuminen Jacques Lacanin freudilaiseen piiriin. Koulukuntamaisuudestaan tunnetussa ranskalaisessa yliopistoelämässä Certeaulle erityistä oli, että hän oli muiden koulukuntien ulkopuolella mutta ei perustanut omaansaakaan.

Arkipäivän kekseliäisyys koostuu suuren oppineisuuden moneen suuntaan viittaavaksi tutkimusohjelmaksi. Teoksen ranskalainen nimi (*L'invention du quotidien*) leikkii kaksinaisuudella: yhtäältä arki pitäisi

Certeau mielestä jälleen keksiä ja löytää tutkimuskohteena, toisaalta arjen toiminnalle on ominaista juuri monimuotoinen kekseliäisyys, joka alati muuttaa olemassa olevaa järjestystä. Kirjaa leimaa tavaton eklektisyys mutta sen kääntöpuolena myös pelottomuus käyttää hyväksi mitä vain älyllisiä välineitä, joita on tarjolla. Luettelo keskeisistä keskustelukumppaneista kertoo lähinnä sen, että työtä on mahdollon asemoida tämän luettelon avulla. Esiin tulevat monenlaiset lingvistit, sosiologit, antropologit, Wittgenstein ja analyyttiset kielifilosofit, ranskalaiset antiikin tutkijat, mutta myös Freud sekä Certeau ikätoverit Foucault ja Bourdieu.

Arkipäivän kekseliäisyyden toisen osan tapaustutkimukset toteuttavat Certeau ohjelmaa. Pierre Mayol tutkii asumisen käytäntöjä Lyonissa, Luce Giard puolestaan ruuanlaittamisen tapoja. Pitkän kenttätöön ja haastattelujen tekeminen oman yhteiskunnan tutkimisen tapana on ollut radikaalia 1970-luvulla. Tätä vastoin nykyään laiveasti ymmärretty ”etnografia” on sosiologian trendikästä valtavirtaa, joskaan ei tietysti yhtä hallitsevassa asemassa kuin numeraalisiin aineistoihin nojaavat menetelmät. Niinpä *Arkipäivän kekseliäisyyden* toisen osan tutkimukset ovat kiinnostavia ennen muuta niille, jotka jakavat sisällöllisen kiinnos-

tuksen niiden aiheisiin. Sen sijaan ensimmäinen osa sisältää paljon sellaista, johon mitä erilaisimpien sosiologisten ongelmien kanssa painivien ihmisten kannattaa tutustua.

Nopeasti lukien Certeau ajattelu hahmottuu helpoimmin erilaisten dualismien eli kaksinaisuuksien kautta. Yksi jako jännittyy paikan ja tilan käsitteiden välille, toinen lingvisteiltä lainatun erottelun kieliopin ja kielen käytön välille. Kaksinaisuuksien joukossa sotateoreetikko von Clausewitzilta omaksuttu jako strategiaan ja taktiikkaan on ehkä kirjan tunnetuin käsitteellinen kehittäminen ja helpoimmin sovellettavissa. Strategista toimintaa luonnehtii, että etukäteen voidaan laskelmoida siirtoja ja että ne perustuvat oman paikan hallintaan. Sen sijaan taktiikka on toimintaa vihollisen katseen alla, kun tilanne on päällä, kun pelisiirrot eivät voi perustua mihinkään omaan. Taktinen toiminta on selviytymistä toisen paikkaa ja voimaa hyväksi käyttäen.

Certeau kaksinaisuuksissa ensimmäinen puoli liittyy järjestämiseen, jonkin selkeärajaisen alueen määrittämiseen, siihen, mikä melko helposti on tiedettävissä ja minkä synnyttämää tietoa hallinta voi käyttää. Toisen puoli on elävää, liikkuvaa, vaikeasti tavoitettavaa ja pakevanevaa, usein kielellistämiseksi

ulkoista. Arki syntyy kahden puolen yhdistymisissä, joissa pienten ihmisten kuhisevat käytännöt synnyttävät pelivaraa pakotettuihin tilanteisiin. Tutkimuksen tavoitteena ei ole vallankumouksen mahdollisuuden löytäminen vaan sellaisen vastarinnan tunnistaminen, joka yksinkertaisesti rikkoo hallitsemisen suunnitelmia ilman, että tilalle tulee toista hallintaa. Pakotettua kieltä käytetään arkisesti niin, että se saa uusia ja valtajärjestelmälle alun perin vieraita merkityksiä. Valtaa paetaan lähtemättä sen ulkopuolelle.

Ehkä kaikkein yleisimmällä tasolla *Arkipäivän kekseliäisyydessä* perusjaot tiivistyvät yhtäältä ”hallitsevaan taloudelliseen järjestykseen” ja toisaalta siihen pakotettuun mutta sitä myös hyväksi käyttävään ”toiseen tuotantoon”. Ykkösosan alussa Certeau toteaa: ”Rationalisoitua, yhtä ekspansionistista kuin keskitettyäkin, palavaa ja speaktaakkelimaista tuotantoa vastaa *toinen* tuotanto, jota kutsutaan ’kulutukseksi’: se on juonikasta ja hajanaista, mutta se tunkeutuu kaikkialle hiljaisena ja lähes näkymättömänä, koska se ei jätä merkkejä omista tuotteista vaan *tavoistaan käyttä* hallitsevan taloudellisen järjestyksen tyrkyttämiä tuotteita” (AK I, s. 15). Näin muotoiltuna ”kuluttamisen” käsite ei viittaa erityisesti toimintaan

rahatalouden alueella, ei siis tavaroiden hankkimiseen tai niistä haaveilemiseen sinänsä eikä varsinkaan atomististen yksilöiden järkevään, suunniteltuun toimintaan, vaan annetun maailman omaksumiseen, käyttöön ottamiseen ja toiminnassa syntyviin siirtymiin.

Astetta huolellisemmalla lukemisella käy ilmi, että Certeau perusasetelma ei koskaan ole kaksinaisuus sinänsä vaan *välitila* tai *kohtaaminen*. Strategia ja taktiikka eivät näyttäyty toisilleen ulkoisina, vaan ainoastaan kietoutuessaan toisiinsa ne merkitsevät jotain. Ehkä sosiologeille erityisen kiinnostava kaksinaisuuden purkaminen liittyy Certeauun tapaan tarkastella toimintaa. Hän ei lankea sosiologeille tavanomaiseen toimija-rakenne-ansaan – tai ei ainakaan ihan samalla tavalla kuin yhteiskuntatieteilijät yleensä. Kun Certeau asettaa ”taloudellista järjestystä” vasten ”pienen ihmisen”, tämä jälkimäinen ei ole ensisijaisesti valmis yksilö tai kokonainen persoonallisuus eikä varsinkaan arjen sankari. Tärkeämpää ovat *käytännöt* ja *toiminnan tavat*.

Nykyään relationalismi ja pragmatismi erilaisissa muodoissaan kuuluvat sosiologisen julkisuuden näkyvimpiin teemoihin. Niinpä käytäntöjen painottaminen 35 vuotta *Arkipäivän kekseliäisyyden* ensi-

julkaisemisen jälkeen saattaa tuntua yhtä vähän jännittävältä kuin ison äänen pitäminen siitä, että sosiologit voivat tehdä kenttätöitä. Kannattaa kuitenkin kiinnittää huomio siihen, kuinka päättäväisesti Certeau ohittaa ihmissubjektin tai ehkä paremmin sanoen *alittaa* tämän. Toimijaa kiinnostavampi tutkimusyksikkö on toiminta. Tähän liittyen Certeau vyöryttää analogioita ihmisten ja eläinten välillä. Arkea leimaava oveluus, tilanteen hyväksi käyttäminen tai naamioitumistaito eivät ole erityisen inhimillisiä kykyjä vaan ennemminkin jotain, minkä suhteen vertaudumme mikrobeihin, mustekaloihin ja kettuihin. ”Kysymys koskee toiminnan logiikkaa, jonka mallit palautuvat ehkä vuosituhsania vanhoihin juoniin, joissa kalat tai hyönteiset naamioituvat selviytyäkseen hengissä ja jotka nykyisin lännessä hallitseva rationaalisuus joka tapauksessa peittää” (AK I, s. 14). Oveluus on eläimellistä.

Toinen Certeauun erityispainotus koskee sitä, kuinka arkinen kekseliäisyys pakenee pyrkimyksiä täsmentää ja määritellä sitä. Suuri osa siihen liittyvistä taidoista jää vaille sanoja, ääntä ja kirjoitusta. Kielen ulkopuolisuuden ulottuvuus taidettiin 1980- ja 1990-luvuilla kulttuurintutkimuksellisissa Certeau-luennoissa ohittaa täysin. Sen sijaan viime vuosikymmenen

ruumiillisuus- ja materiaalisuuskeskustelujen näkökulmasta Certeau on helppo nähdä edelläkävijänä, joka on yhä kiinnostava.

Varsinkin Certeau tarkastelu toiminnan ajallisesta monikeroksisuudesta on omaperäistä. Jälleen kiinnostavinta on, kuinka hän purkaa kaksinaisuuden, tässä tapauksessa ajan ja paikan välillä. Hän kehittää taktiikkaa jonain sellaisena, jossa tila (*espace*) ja aika yhdistyvät, kietoutuvat toisiinsa ja tuottavat yllätyksellisen toiminnan mahdollisuutta. Strategia on sen sijaan geometrisesti määritellyn ja ajasta irroitettun paikan (*lieu*) voittoa ajasta. Toisin sanoen strategisessa toiminnassa ja hallinnan yrityksessä Certeau mukaan on olemassa tämä ajan ja paikan newtonilainen dualismi, mutta taktisessa toiminnassa syntyy sellainen aikatila-avaruus, jossa aikaa ei voi ymmärtää ilman tilallisuutta ja päinvastoin.

Tilan ja ajan yhteenkietoutumisen keskeinen teema on muisti. Pieniä taitoja kuten asumisen käytäntöjä, lastenhoitoa, ruuanlaittoa tai ostoksilla käymistä – mutta miksei myös vaikkapa pyörän tai auton huoltamista – leimaa se, että mennyt ja aiemmin opittu muistuu sujuvasti ja sopivalla hetkellä ja auttaa taitamaan tässä ja nyt. Seuranpito on tällaista myös.

Jutellessa yritetään jatkaa siitä, mihin edellinen jäi. Mieleen muistuu asioita ja aiheita, jotka nyt sopivat tilanteeseen. Mukava seuralainen ei käy strategisesti läpi tarinoidensa kokonaisuutta tai opittuja muodollisia eleitä vaan improvisoi, soveltaa tilanteeseen elämän suoma kokemusta. Vastaavasti vaalikeskustelussa kiistelyn keskellä sanaseppo vääntää vitsin, joka kokoa aiemmin esitettyä ja samalla nujertaa vastustajan. Tai hyvä jalkapalloilija keksii vastahyökkäyksen tuoksinassa sopivan ratkaisun sen sijaan, että järjestelmällisesti laskelmoiden yrittäisi hallita kaikkien mahdollisten peliliikkeiden moninaisuutta.

Kysymys on piilossa olevista menneisyyden varannoista, joita ei sellaisinaan voi käyttää ja tuoda nykyisyyteen vaan joista pitää *luoda* uutta esiin. Käytännöllinen muistuminen ei koskaan tarkoita menneisyyden kopioimista. Henri Bergsonin ja Gilles Deleuzen sanastolla kysymys on virtuaalisen aktualisoimisesta. Olennaista sosiologisen ajattelun ja toiminnan teorian kannalta on se painotus, että tekijä ei hallitse temppujaan, vaan temput tekevät hänestä tekijän. Muistaja ei hallitse, mitä muistaa tai mitä mieleen muistuu. Kukaan ei hallitse tätä. Sen sijaan juuri muistuminen rakentaa tilanetta, tuo läsnäolevaan järjes-

tykseen mukaan jotain toisaalta haettava – ja samalla läsnä oleva järjestys muuttuu. ”Kuten linnut, jotka munivat ainoastaan toisten lajien pesiin, muisti tuottaa paikkaan, joka ei ole sen oma” (AK I, s. 135).

On hienoa, että *Arkipäivän kekseliäisyyden* kokonaisuus on nyt saatavilla suomeksi. Certeau kirjoitusta ei ole aina ihan helppo seurata, varsinkaan niissä hieman turhan monissa kohdissa, kun sanottava hukkuu pyörittävään sanasteluun ja haluan ottaa mukaan mitä erilaisimmat keskustelut. Paikoitellen järjestyksen ja aforismien välinen raja-alue lavenee liikaakin. Parhaimmillaan teksti on kuitenkin aivan loisteliasta, niin tyyliään kuin sisällöltään. Ei esimerkiksi ole ihme, että ensimmäisen osan seitsemäs luku ja varsinkin sen alkusivut ovat saaneet kulttimaineen kaupunkitutkijoiden keskuudessa. Luku käsittelee kävelemistä kaupungin haltuunottamisena, tyylinä ja retoriikkana, mutta se lähtee liikkeelle hallinnan näkökulman ja lintuperspektiivin tarkastelusta, jolle World Trade Centerin huipulta avautuva näkymä Manhattanille antaa kehyyksen.

Mitä toivoo sosiologi hyvältä luettavalta? Hätäisimmillään akateeminen kaipuu kohdistuu siihen, että joku toinen osaisi jo valmiisti sanoa hyvin sen,

mitä minä itse haluan sanoa oman tutkimuskysymykseni ja aineistoni suhteen. Jos tuollaisen tekstin löytää, ongelmaksi tulee tietysti, että omasta työstä tulee välittömästi vain kopio, minusta kirjoittajana vain seurailija. Friedrich Nietzsche avasi toisenlaisen mahdollisuuden toivomalla itselleen mahdollisimman hyvää viholista: taitava vastustaja pakottaa terävöittämään oman ajatuksen eikä päästä helpolla. *Arkipäivän kekseliäisyyden* lukeminen uudelleen ja uudelleen on johdattanut minut ajattelemaan, että myös välimuoto on mahdollinen. Kirjassa on toki paljon, mihin voi tarttua omaksumismielessä ja ihan vain soveltamisen kannalta. Mutta myös erimielisten ja siirtymiä tuottavien reunamerkitöjen tekeminen tuntuu mielekkäältä. Mainitsen pari omaani.

Ensinnäkin yhteiskuntakritiikin näkökulmasta ongelmallisena saatetaan pitää, että Certeau'n tapa käsitellä arkea ei avaa minkäänlaista pelastuksen mahdollisuutta. Se on tosin huudahdus sellaisen toivon puolesta, jolla ei ole omaa paikkaa mutta joka silti tekee kaikista tilanteista omaansa. Tämän kekseliäisyyden varaan vaan ei voi rakentaa mitään pysyvää, mitään positiivista. Se ei kannata lupausta paremmasta huomisesta. Ennemmin se kuvaa, miksi huonoimmasta-

kin huomisesta syntyy jotain, mitä ei osata ennakoida. Vain ennakoimattomuus sinänsä on ennakoitavissa. Tämä ennakoimattomuus ei varsinaisesti aloita mitään, siis mitään selaista, mille luvattaisiin *jatko*. Certeau'n kuvaama kekseliäisyys ei nimenomaan ole suurta vaan pientä. Siksi se asettuikin hyvin erilaiselle toiminnan alueelle, kuin jota esimerkiksi Hannah Arendt ajattelee. Kysymys ei ole toistavasta tuotannosta ja elämän ylläpitämisestä, ei täsmällisten asioiden valmistamisesta ja maailman rakentamisesta mutta ei myöskään uutta aloittavasta poliittisesta toiminnasta. Arkisen kekseliäisyyden tulos on yhä uudestaan pieni siirtymä, väännös, *clinamen*, sellainen häiriö kaiken suunnitellun tekemisen lomassa, jossa avautuu mahdollisuus uuteen mutta jossa tälle uudelle ei määrity mitään täsmällistä suuntaa.

Toiseksi ei liene mitään syytä ajatella Certeau'n tapaan taktista osaamista ja kekseliäisyyttä vain heikkojen taidoiksi. Miksi hiljainen oveluus ja naamioitumiskyky ilmenisivät vain silloin, kun vastustetaan speaktaakeli tuotantoa, kurinalaistamista ja hallintaa? Eikö nykyään ennemminkin ole niin, että esimerkiksi lukemattomat keinot sitoa ihmiset rahatalouden toimijoiksi ovat itsessään kovin kekseliäitä? – On syytä kuitenkin huomata,

että tällaisten kysymysten esittämisen mahdollisuus sinänsä avautuu Certeau'n ansiosta eikä niinkään hänen ajatuksiaan kiistäen. Juuri hänen kirjoituksensa johdattavat pohtimaan, miten myös valtiolliset toimijat tai suuryritysten vedot saattavat olla kekseliäitä. Ehkä hallintakin on ovelampaa ja kykenevämpää käyttämään taktisia tilaisuuksia kuin mitä luullaan? Tämä selittäisi, miksi strategisten suunnitelmien toteuttaminen on vain pieni osa sitä, mitä vaikkapa jokin yliopistouudistuksen kaltainen muutos tuottaa. Tätä kautta voisi myös avautua, miksi parhaat mainoskampanjat eivät ainoastaan huvita vaan synnyttävät ilakoivaa samastumista ja muuntuvat helposti pikkulasten sanaleikeiksi, samalla kun ne johdattavat pitämään massakulutuksen maailmaa luonnollisena.

Voisi ehkä tiivistää Certeau'n perusväitteen paradoksiin: hän avaa mahdollisuuden *nähdä*, miksi arkiselle kekseliäisyydelle on ominaista jäädä *näkymättömäksi*, miksi sen luonteeseen kuuluu piiloutuminen. Toisin sanoen hän haluaa, että yhteiskuntatieteilijät ottavat tällaisen kekseliäisyyden huomioon ja jäljittävät sitä. Mutta ei pidä luulla, että sen saisi kattavasti haltuun ja tuotua täyteen kirkkauteen. Arkielämän luonteeseen kuuluu, että sitä ei voi panna paikalleen ja läpivalaista.

Sen sijaan sen olennaisia ominaisuuksia ovat ennakoimaton liike ja varjoisuus.

Turo-Kimmo Lehtonen